

Prijave i odobrenja statuta društava u Dalmaciji za vrijeme druge austrijske uprave

Ivica Ražov

Državni arhiv u Zadru
Ruđera Boškovića 1
HR – 23000 Zadar
ivica.razov@dazd.hr

Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 1. 9. 2025.
Prihvaćeno: 11. 9. 2025.
UDK: 061.2(497.58)“1833/1918“
DOI: 10.58565/vda.6.1.15

Sažetak

Na primjerima različitih vrsta društava, većinom sa sjedištem u Zadru i nekolicinom društava sa sjedištem u Splitu, u radu se nastojala prikazati procedura kojom je prvenstveno Namjesništvo za Dalmaciju odobravalo statute pojedinih društava. Odabrani primjeri odnose se na sportska, kulturna, gradska, dobrotvorna, vjerska i dionička društva od kojih su neka imala i nacionalno određenje: talijansko, hrvatsko i srpsko. U radu se navode osnovni podaci o utemeljiteljima društava i svrsi osnivanja. Fokus je na zakonodavnom okviru prema kojemu je neko društvo djelovalo. Za pojedina društva navode se razlozi zbog kojih je uslijedila „zabrana“, odnosno neprihvatanje određenih članaka statuta. Iznose se primjeri modifikacije statuta koje je neko društvo poduzelo da bi ishodilo odobrenje. Rad je napisan većim dijelom na temelju dokumenata iz fonda HR-DAZD-543 Vlada / Namjesništvo za Dalmaciju, Društva u Dalmaciji (1833. – 1918.).

Ključne riječi: Vlada / Namjesništvo za Dalmaciju, društva u Dalmaciji, prijave i odobrenja društava, druga austrijska uprava u Dalmaciji, statuti društava

Uvod – Povijest bratovština i društava u Dalmaciji

U Dalmaciji su od ranog srednjeg vijeka do pojave društava u modernom smislu riječi, a i kasnije, djelovale bratovštine.¹ Osnivane prvotno kao vjerske udruge, svrha im je bila njegovanje pobožnosti, uzajamno pomaganje i socijalna zaštita svojih članova. Bratovštine su bile značajan društveni čimbenik u srednjem vijeku. Bilo je bratovština u kojima su bili sami pučani, kao i onih u kojima su bili plemići i pučani zajedno. Mletačka je vlast budno pazila da se one ne pretvore u pučke skupštine suprotstavljene plemićkim vijećima. Pučani su u bratovštinama svake godine mogli slobodno birati upravu, a to se činilo tajnim glasanjem, odnosno kuglicama kako

1 Slavica Pleše, ur. *Pravila društava: 1845. – 1945.: tematski vodič* (Zagreb: Hrvatski državni arhiv: Kršćanska sadašnjost, 2000.), 8. „U Dalmaciji su bratovštine ukinute u vrijeme francuske uprave (1807-1812), ali zbog kratkotrajnosti francuske vladavine i otpora puka odluke nisu provedene u život. U pojedinim mjestima one i danas djeluju.“

su to plemići radili u Velikom vijeću. Birale su se osobe za različite funkcije: predsjednika koji se naziva župan, podžupana, prokuratora, gastalda i slično, blagajnika, nositelja zastave, nositelja kandelabra, križa itd. Na godišnjoj skupštini, koja je bila prilika za zajednički bratimski ručak, stara je uprava polagala račune o upravljanju imovinom bratovštine ili crkve.² Sve su bratovštine imale svoje statute, zvane i matrikulama, kojima su se uređivale obveze članova i običaji. Od ljudi koji su upravljali bratovštinom, kako se vidi iz sačuvanoga gradiva, očekivalo se da vode i knjige računa.³ Postojale su dvije vrste bratovština: religiozno-društvene i obrtne koje su okupljale pojedince zajedničkog gospodarskog i strukovnog interesa (bratovštine postolara, mornara, brodograditelja, ribara, trgovaca, klesara, kožara, zlatara). Takve su profesionalne bratovštine u Dalmaciji nadomještale cehove.

Korijen nastanka modernih udruženja nalazi se u Deklaraciji o pravima čovjeka i građanina francuske Ustavotvorne skupštine iz 1789. godine. U ustavima gotovo svih država donesenima u 19. i 20. stoljeću bilo je zajamčeno pravo na slobodno udruživanje. Zakonodavna vlast regulirala je način osnivanja društava, njihovu djelatnost i utvrđivala nadzor nad njima. Osnovna dva koraka za priznavanje društava bila su prijave i dozvole/odobrenja. Preduvjet za legalno djelovanje nekog društva bilo je dostavljanje pravila i statuta na uvid nadležnoj vlasti, a isprava kojom se utvrđuje prijava imala je isključivo deklarativan karakter. Vlast je zatim utvrđivala svrsishodnost osnivanja društva, provjeravala ispunjavanje svih zakonskih odredbi te, ako je mišljenje bilo pozitivno, izdavala odobrenje koje je imalo konstitutivni karakter.⁴

U Dalmaciji su u drugoj polovini 19. i početkom 20. stoljeća djelovala mnogobrojna društva, udruge, lige, klubovi, krugovi, zavičajna društva i bratovštine koji su kao svrhu djelovanja navodili kulturne, vjerske, političke, sportske, umjetničke, privredne i druge najrazličitije aktivnosti. Neka društva bila su osnivanja u Zadru i drugim gradovima Kraljevine Dalmacije, a neka su bila podružnice društava osnovanih u Italiji i Austriji.⁵ Aktivnosti društava budno je pratila austrijska vlast koja je

2 Grga Novak, *Prošlost Dalmacije, knjiga druga od Kandijskog rata do Rapalskog ugovora* (Split: Marjan tisak, 2004.), 36.

3 Državni arhiv u Zadru (Hrvatska). HR-DAZD-335 Bratovštine u Dalmaciji (1406. – 1866.) Arhivski popis i uvod prilagodila: Tamara Šarić-Šušak, 3.

4 Pleše, *Pravila društava*, 10.

5 Najveći dio spisa fonda HR-DAZD-543 Vlada / Namjesništvo za Dalmaciju, Društva u Dalmaciji (1833. – 1918.) odnosi se na društva koja su djelovala u Zadru. Tek manji dio spisa tiče se društava koja su djelovala u ostatku Dalmacije što znači da su spisi navedenog fonda bili dijeljeni između Kraljevine Italije i Države SHS nakon Prvog svjetskog rata. Vidi više u: Šime Peričić, „Podjela zadarskih arhiva između Italije i Kraljevine SHS (1924-1926)“ *Arhivski vjesnik* 21-22 (1978-1979), 357-374. Većina spisa potječe s kraja 19. i početka 20. stoljeća. Riječ je o predmetnim svescima koji sadrže obavijesti o formiranju pojedinih društava, udruga, klubova, udruženja, o članovima uprave, statutima, pravilima ili pravilnicima te su prvorazredan izvor za društvenu i

cenzurom kontrolirala cjelokupan politički i kulturni život. Naročito je pod prismotrom vlasti bio rad čitaonica (*gabinetto di lettura / casino*) koje se u Dalmaciji pojavljuju sredinom 18. stoljeća po uzoru na zapadnu Europu (sjevernu Italiju i Austriju) te postaju centri društvenog i političkog života u pokrajini.⁶ Članstvo u čitaonicama bilo je prestižnog i rezerviranog karaktera, ograničeno na uzak krug ljudi, društveno pozicioniranih i obrazovanih. Počasni članovi društava bili su namjesnik, nadbiskup, visoki sudski dužnosnici, vojni zapovjednici, članovi plemićkih obitelji, liječnici, pravnici, prosvjetni djelatnici i ostali uglednici od kojih su mnogi bili osnivači i drugih društava. U osnivanju društava naročito su se istaknuli zastupnici u Dalmatinskom saboru.⁷ Od sredine 19. stoljeća članstvo počinje obuhvaćati šire društvene slojeve te navika čitanja počinje postupno gubiti ekskluzivan karakter. Već tijekom prve polovine 19. stoljeća obrazovanje je postalo važna zadaća čitaonica i sličnih društava. Istaknut ćemo rad Narodne čitaonice osnovane 1863., a koja se od 1905. službeno naziva Hrvatskom čitaonicom. Prema statutima ove vrste društava, npr. prema *Statuto della Società del Casino in Zara* iz 1888., prostorije društva služile su ne samo za čitanje već i za razne vrste druženja i okupljanja (koncerte, igre, zabave, karnevalske plesove i slično). Društva su ulagala novac u proširenje knjižničkog inventara i nabavu raznih novina. Sva knjižnična i arhivska građa (rukopisi) odlagala se u posebnu prostoriju koja se nazivala *gabinetto di lettura*. U čitaonicama se proučavala literatura na nacionalnim jezicima te su se razmjenjivale ideje tako da je funkcija čitaonica uz kulturni poprimila i politički značaj. Kulturno-politička kretanja naročito su se odražavala u radu društva poput *Pro Patria* s podružnicom u Zadru, *Associazione Dalmatica* sa sjedištem u Splitu, Matice dalmatinske i Hrvatskog sokola u Zadru.

Zadar je kao upravno, sudsko i političko središte pokrajine postao stjecište birokracije i inteligencije, ali i rastućeg radništva koje je svoje duhovne potrebe zadovoljavalo u raznim djelatnostima, od kulturnih do sportskih. U korist radništva osnivaju se radnička društva uzajamne pomoći i podružnice Zavoda za osiguranje protiv nezgode na poslu s glavnim sjedištem u Trstu. Kao odraz društveno-političkih težnji spomenut ćemo i radničko društvo Socijalna demokracija nastalo 1897.

političku povijest Zadra i Dalmacije. Stvaratelj dokumenata ovog fonda je Vlada / Namjesništvo za Dalmaciju, ali su iz nekog razloga izdvojeni iz cjeline i pedesetih godina 20. stoljeća priključeni zbirci Miscellanea. Pri izradi Vodiča Državnog arhiva u Zadru Uredništvo je, sa stručnim tijelima Državnog arhiva u Zadru, oslanjajući se na arhivsku teoriju i praksu donijelo odluku o izdvajanju ovakvih cjelina i registriranju novih fondova.

- 6 Jelena Lakuš, „Reading Societies and their Social Exclusivity: Dalmatia in the First Half of the 19th century“, *Libellarium*, I, 1 (2000), 57.
- 7 Angelo de Benvenuti, *Storia di Zara dal 1797 al 1918* (Milano: Fratelli Bocca, 1953.), 211. Autor donosi popis istaknutijih zastupnika u Dalmatinskom saboru (Francesco Borelli, Natale Filipi, Giacomo Ghiglianovic, Cosimo de Begna, Nicolò de Trigari, Luigi Ziliotto itd.) čija imena pronalazimo među osnivačima raznih zadarskih društava, većinom autonomaskog političkog usmjerenja. Od narodnjačkih zastupnika kao utemeljitelj brojnih društava istaknuo se Hubert Borelli.

godine. Osnivaju se brojna strukovna društva poput parobrodarskog, tipografskog, medicinskog, prirodoslovnog te različita društva gospodarsko-ekonomske prirode (obrtnička, poljoprivredna i slično). U sportskim manifestacijama istaknula su se društva poput Veslačkog društva „Dalmazia“ te Vatrogasnog društva u Zadru koje je uz svoju redovnu djelatnost njegovalo i sportske aktivnosti.

S razvojem turizma osnivaju se društva poput Planinarsko-turističkog društva „Liburnija“ i Društva za poljepšavanje grada, koje je prva turistička organizacija u sjevernoj Dalmaciji. Kao dobrotvorno-humanitarnu organizaciju istaknut ćemo Domoljubno potpornu zadrugu gospojinsku u Dalmaciji, utemeljenu na načelima Crvenog križa. Uz navedena društva osnivana su i različita vjerska društva i zaklade poput Katoličkog društva u Zadru, zatim društva državnih službenika, lovačka i streljačka društava, glazbena i kazališna te studentska i akademska društva.

Namjesništvo za Dalmaciju i Zakoni o društvima

Druga austrijska uprava u Dalmaciji, koja se od 1817. nazivala Kraljevina Dalmacija, trajala je od 1814. do 1918. godine. Glavni grad Kraljevine Dalmacije bio je Zadar. Najviše tijelo državne uprave bila je Zemaljska vlada (*Landesgubernium*) na čijem se čelu nalazio guverner koji u jednoj osobi ujedinjavao vojnu i civilnu vlast. Cijela Pokrajinska vlada bila je izravno podvrgnuta centralnoj vlasti u Beču gdje se na čelu cjelokupne političke uprave do 1848. nalazi Ujedinjena dvorska kancelarija, a od 1848. godine Ministarstvo unutarnjih poslova. Od godine 1852. Zemaljska vlada kao najviše tijelo pokrajinsko-činovničke uprave dobiva naziv Namjesništvo (*Statthaltereil/Luogotenenza*) na čijem se čelu nalazio namjesnik koji je objedinjavao vojnu i civilnu vlast sve do 1902. godine kada se te dvije funkcije odvajaju. Namjesništvo je, kao najviše tijelo državne uprave jedne pokrajine, bilo nadležno za opće, političke i redarstvene poslove, za poslove nastave i bogoštovlja, trgovine, obrta, poljoprivrede te neposredno za dio financijskih, komercijalnih, graditeljskih i prometnih poslova. Institucija je prestala djelovati porazom Austro-Ugarske Monarhije u Prvom svjetskom ratu.⁸

U ovom poglavlju dotaknut ćemo se važnijih zakonskih odredbi o osnivanju i djelovanju društava. Osnivanje društava regulirano je Carskim patentom (Zakonom o društvima) od 26. studenoga 1852. godine.⁹ Za osnivanje bilo koje vrste

8 Josip Kolanović ur., *Vodič Državnog arhiva u Zadru, knjiga I* (Zadar: Državni arhiv, 2014.), 295.

9 List državnih zakona (Beč: 1852.), br. 253. Stupanjem na snagu ovog Zakona prestali su vrijediti dotadašnji zakoni koji se odnose na društva: Rezolucija (odluka prethodne Vlade) od 19. listopada 1843. i Patent od 17. ožujka 1849. o udrugama i sastancima te odredbe ugarskog zakona o dioničarskim društvima iz 1840. godine koje nisu u skladu s novim Zakonom o društvima.

društva bilo je potrebno odobrenje nadležne državne uprave na temelju dostavljenog statuta. Dionička društva trebala su dostaviti podatke o glavnici te dokumentaciju o pravima raspolaganja dionicama utvrđenima građanskim pravom (načinu stjecanja, nasljednicima, iznosu i slično). Prema navedenom zakonu, odobrenja su trebala zatražiti društva koja su u svom djelokrugu imala aktivnosti od opće koristi poput promicanja znanosti i umjetnosti, poticanja poljoprivrede, planinarstva, šumarstva, industrije, trgovine ili neke druge proizvodne grane, održavanja prometne infrastrukture vodenim i kopnenim putem (posebno parobrodarske tvrtke), društva za gradnju i održavanje željeznica i mostova, zatim rudarska poduzeća, društva vezana za kolonizaciju, kreditne institucije, osiguravajuća i procjeniteljska društva, štedionice i zalagaonice te društva koja su osnivala podružnice. Osnivanje društava koja bi za cilj imala bilo kakvu intervenciju na području upravnih i zakonodavnih poslova bilo je zabranjeno. Većinu odobrenja izdavalo je Ministarstvo unutarnjih poslova, dok je u pojedinim slučajevima i samo Namjesništvo (politički odjel) izdavalo odobrenja prethodno zatraživši mišljenje okružnog/kotarskog poglavarstva (policijskog odjela).¹⁰ U dostavljanoj dokumentaciji (statutima, ugovorima i slično) trebalo je jasno i precizno istaknuti svrhu društva te način prikupljanja osnovnih sredstava za njezino postizanje, katkad i dopuštenja za podizanje kredita ili zadužnice, način osnivanja i poslovanja prema temeljnim načelima, prava i obveze članova, navesti imena zastupnika prema trećim stranama i vlasti, navesti postupak za donošenje pravomoćnih odluka, definirati sporove iz društvenih odnosa te naposljetku navesti odredbe o prestanku rada društva zbog njegova gašenja. Posebne odredbe vrijedile su za dionička društva. Dionička društva koja su namjeravala izvoditi građevinske radove morala su navesti vrijeme početka i dovršetka gradnje te u zahtjevu priložiti sve privremene police i dioničke isprave. Važno je spomenuti da je vlast nastojala spriječiti svaku nepravilnost vezanu za trgovinu dionicama. Ugovori ili statuti dioničkih društava trebali su sadržavati nedvosmislene odredbe o pravu glasa svakog dioničara, imena članova upravnog odbora, dok je osnivanje nadzornog odbora bilo neobvezujuće. Statut je također trebao sadržavati odredbe o održavanju glavne skupštine dioničkog društva na kojoj je trebalo podnijeti izvješća o upravljanju poslovima i računima, a ako društvo nije imalo nadzorno tijelo, skupština se morala održati najmanje jednom godišnje. Društva su također mogla od vlasti zatražiti prethodno odobrenje za osnivanje, a vlast je bila slobodna odrediti uvjete pod kojima se takvo odobrenje moglo izdati. Ova vrsta odobrenja mogla se potpuno uskratiti ako bi vlast procijenila da svrha društva nema svojstva predviđena ovim zakonom ili iz nekog

10 Namjesništvo je bilo nadležno za izdavanje odobrenja gotovo svim društvima spomenutima u ovom radu jer ona nisu bila industrijska, osiguravajuća, kreditna i slično, a kojima je odobrenje izdavalo Ministarstvo unutarnjih poslova u Beču.

drugog razloga, npr. ako kvalitete osnivača nisu zadovoljavale određene društvene kriterije. Za dobivanje prethodnog odobrenja dovoljno je bilo u najbitnijim odredbama uključiti poslovni plan i nacrt statuta, ali iz ovog odobrenja (koncesije) još nije proizlazilo pravo na dobivanje odobrenja za osnivanje društva. Naime, privremeno odobrenje nije podrazumijevalo ništa više od načelnog pristanka za osnivanje, odnosno nije ni na koji način uključivalo izjavu vlasti da ustrojstvo i odabrana sredstva za postizanje predložene svrhe smatra prikladnima. Ovakva vrsta odobrenja značila je da društvo zapravo funkcionira na temelju – prijave. Primjer pronalazimo u slučaju tužbe Giuseppea Lantane protiv Društva Novog kazališta pri kojemu vlast izjavljuje da nije nadležna u spomenutom sporu jer društvo nije dobilo trajno odobrenje.¹¹ Postupak dobivanja odobrenja u brojnim je slučajevima bio dugotrajan te su društva često revidirala svoje statute. Vlast je pomno nadzirala poslovanje svakog društva, odnosno pridržava li se ono vlastitog statuta i općih propisa, a ako je smatrala potrebnim, imenovala je i vlastitog povjerenika. On se trebao brinuti o tome da društvo djeluje u skladu s odredbama pravilnika ili statuta, tj. da ne prekorači granice dodijeljenog odobrenja. Karakterističan je primjer djelovanja državnog povjerenika, osobito u nadziranju financijskog poslovanja, onaj društva *Associazione Dalmatica* i vladina povjerenika Francesca Seiferta. Ovo je društvo raspolagalo znatnim materijalnim sredstvima te je upravljalo velikim građevinskim projektima, a o njegovu odobrenju dobivenom od Namjesništva ponešto ćemo reći u idućem poglavlju.

U završnim točkama ovog zakona regulira se pitanje raspuštanja društva kao i zabrane njegova rada. Odluka o raspuštanju društva bila je u nadležnosti političkog odjela pokrajinske vlasti, tj. Namjesništva za Dalmaciju, dok je žalbu na odluku bilo moguće podnijeti Ministarstvu unutarnjih poslova u Beču kojemu su žalbe raznih društava na odluke Namjesništva, Kotarskog poglavarstva ili Općine redovito bile upućivane.¹²

-
- 11 Državni arhiv u Zadru (Hrvatska). HR-DAZD-252 Kazalište „Verdi“ (1863. – 1936.) 5.1.1. zapisnik br. 24/88 (kut. 18) „(Namjesništvo) nije trebalo odobriti ovaj Statut u skladu s Carskim patentom iz 1852. niti potvrditi postojanje društva u skladu s Zakonom iz 1867., budući da se spomenuto društvo prema navedenim pravnim normama nije moglo priznati kao društvo, ni u godini 1866. ni u godini 1872. Namjesništvo je u dekretima od 9. svibnja 1866. br. 5602 i 11. kolovoza 1872. br. 8934 bilo ograničeno samo na primanje obavijesti o sadržaju samog Statuta odnosno njegovim izmjenama.“
- 12 Primjer je žalba suvlasnika Plemićkog kazališta upućena Ministarstvu unutarnjih poslova u Beču 1852. godine o nadležnosti nad izborom impresarija i predstava te općenito miješanja vlasti u ekonomske poslove društva. Suvlasnici su se pozvali na Pravilnik o kazalištima od 25. 11. 1850. pa i na postojeće odredbe za vrijeme Mletačke Republike. Državni arhiv u Zadru (Hrvatska). HR-DAZD-515 Plemićko kazalište u Zadru (1783. – 1883.) 3.12. (kut. 1)

Sljedeći je Zakon o društvima onaj od 15. studenoga 1867. godine.¹³ Navedeni zakon, za razliku od prethodnoga, u čl. 2. posebno naglašava izuzeće društava kojima je cilj postizanje profita, a to su trgovačka društva, bankarska, kreditna i osiguravajuća društva kao i poslovne zgrade (prihodarnice), štedionice, zalagaonice, te su ona bila podvrgnuta posebnom zakonu. Iz ovog zakona također su bili izuzeti vjerski redovi, kongregacije i općenito vjerska društva te korporacije i fondovi pomoći vezani za industriju. Pravila o osnivanju društva uglavnom su ostala ista kao i u Zakonu iz 1852., s tim da su neka precizirana poput članka 6. koji navodi da politička vlast pokrajine može zabraniti osnivanje društva ako procijeni da je svrha društva protivna zakonu ili je ono „opasno po državu“. Ova zabrana morala je biti izdana u pisanom obliku te uz obrazloženje u roku od četiri tjedna nakon podnošenja prijave. Što se tiče društava čija se djelatnost posredstvom podružnica protezala na više pokrajina (kao saveza udruga koje su djelovale u više pokrajina), svi službeni poslovi vezani za njihov rad bili su u nadležnosti Ministarstva unutarnjih poslova. Pri sastavljanju financijskih izvješća i sličnih dokumenata koji su se distribuirali među članovima svako društvo bilo je dužno nadležnoj vlasti dostaviti tri primjerka izdanog dokumenta, dok je kazna za prekršaj mogla iznositi do deset fiorina. Kao i u prethodnom zakonu vlast nije bila obvezna delegirati povjerenika, a ako bi to učinila, prema novom zakonu povjerenik je mogao zahtijevati da se o raspravljenim točkama i donesenim odlukama sastavi zapisnik. Osim toga mogao je zahtijevati podatke o predlagateljima i govornicima kao i odgovarajuće mjesto po vlastitom izboru na sjednici. Navedene se odredbe međutim nisu odnosile na sjednice predsjedništva i nadzornog tijela društva. Nanovo se naglašava da nijedno društvo ne smije donositi rješenja ili odluke koje su protivne kaznenim zakonima ili kojima društvo, bilo svojim sadržajem, bilo oblikom, sebi prisvaja ovlast u grani zakonodavne ili izvršne vlasti. Molbe i druge vrste obraćanja upućene vlasti nije smjelo podnijeti više od deset osoba. Svako raspuštanje društva, bilo ono spontano ili ga je naložila vlast, moralo se objaviti u službenom glasniku (*Gazzetta Ufficiale*). Drugo poglavlje ovog zakona odnosi se na politička društva, a za njih su bile propisane i neke posebne odredbe. Navest ćemo neke: stranci, žene i maloljetnici nisu mogli biti primljeni u članstvo političkih društava, bila su dužna priopćiti imena svojih članova u roku od tri dana nakon aktiviranja društva, odnosno nakon primanja svakog novog člana,¹⁴ kao i svake godine dostaviti izjavu o broju svojih članova (ove isprave bile su oslobođene plaćanja biljegovine), političkim društvima bilo je zabranjeno osnivati podružnice, međusobno se udruživati ili uspostavljati veze s

13 Pokrajinski list zakona i naredbi (Zadar: Namjesništvo Dalmacije, 1867.), br. 112. (*Traduzioni italiane delle Leggi e delle Ordinanze valedoli per la Dalmazia; estratte dal Bollettino delle Leggi dell' Impero e pubblicate nell'anno 1867.*)

14 Za razliku od političkih društva ostala društva dostavljala su samo podatke o članovima uprave.

drugim društvima, putem dopisivanja ili putem izaslanika, niti jedan član predsjedništva nije mogao biti članom predsjedništva drugog političkog društva, zabranjeno je bilo nošenje oznaka itd. Pokrajinska vlast odlučivala je smatra li se neko društvo političkim, odnosno ima li pravo na osnivanje podružnica i udruživanja s drugim društvima (primjer društva Hrvatski sokol i društva *Lega Nazionale*), a za žalbe nadležno je bilo Ministarstvo unutarnjih poslova u Beču. Treće poglavlje Zakona o društvima iz 1867. sadržava kaznene i završne odredbe. Prekršaji ovog zakona, u onoj mjeri u kojoj opći kazneni zakon nije bio primjenjiv na njih, bili su kažnjivi zatvorom do šest tjedana ili novčanom kaznom do dvjesto fiorina. Ako dođe do rata ili unutarnjih nemira, vlast je mogla primjenu ovog zakona suspendirati na određeno vrijeme i za određeno mjesto, potpuno ili djelomično.

Primjeri prijava i odobrenja statuta

Sportska i veteranska društva

Odnos Namjesništva za Dalmaciju prema društvima razlikovao se ovisno o vrstama društava.¹⁵ Postupak registracije društva započinjao je prijavom, odnosno molbom za odobrenjem i dostavom statuta. Dobar je primjer registracija Veslačkog društva „Dalmazia“ iz Zadra. Kao i većina statuta društava i statut ovog društva sadržavao je podatke prateći obrazac: naziv i sjedište, svrha društva (kod ovog društva: „Svrha društva je ponuditi mladima priliku i različita sredstva potrebna za razvoj fizičke snage i tjelesne okretnosti, kao i vježbanje veslanja i jedrenja, te svojim članovima pružiti prilagođena i raznolika zabavna okupljanja.“).¹⁶

Već su u uvodnom dijelu statuta osnivači istaknuli da će se društvo smatrati osnovanim čim se dostigne broj od dvadeset četiri člana, ali i predviđaju rast broja aktivnih članova koji će moći „obnoviti i rekonstruirati“ društvo.¹⁷ Društvo se zatim

15 S obzirom na djelokrug pojedinog društva te vrstu arhivskoga gradiva, spisi fonda HR-DAZD-543 Vlada / Namjesništvo za Dalmaciju, Društva u Dalmaciji, razvrstani su prema idućim serijama: Evidencije (dva registra), Sportska društva, Glazbena i kazališna društva, Vjerska društva, Strukovna društva, Društva državnih službenika, Kulturno-prosvjetna društva, Dobrotvorna društva, Radnička društva, Veteranska, lovačka i streljačka društva, Gospodarska i štedna društva, Učenička i studentska društva, Rekreativna društva, Politička društva, Klubovi, Zdravstvena društva i Razno.

16 Dubravka Kolić, *Carsko-kraljevsko Namjesništvo u Zadru: 1814.-1918.: institucija i gradivo* (Zadar: Državni arhiv, 2010.), 122. Spisi fonda Društva u Dalmaciji nastali su radom nadležnog odjela i nose oznake registraturnih sustava primjenjivanih u Namjesništvu za Dalmaciju. Spisi nastali do 1908. godine nose oznaku III/1 J – Javna sigurnost – Kazališta plesovi, društva i ostale javne priredbe, obilazni glasnici, a oni od 1909. do 1918. oznaku K 177 – Društva.

17 Naime, razvojem, a potom i raspuštanjem ovog društva nastala su zadarska veslačka društva „Diadora“, „Zara“ i „Jadran“.

obvezuje osigurati prostorije i svu potrebnu opremu, brodove, alat itd., prema vlastitim financijskim mogućnostima. U predviđene aktivnosti društva uključuje se povremena organizacija predstava, plesova, natjecanja, regata, izleta i drugih vrsta proslave i zabave. Dodjeljivanjem nagrada, medalja i diploma poticalo se i promoviralo obrazovanje. Statut je detaljno opisivao zastavu i odore članova društva, imovinu društva u osnovnim crtama te način prihoda koji je najčešće uključivao prihode od pristupnica, redovne članske priloge, dobrovoljne priloge i darove. Prema odredbama Statuta članovi društva mogli su biti počasni i aktivni, a potonji se dijelili na osnivače, privremene članove i učenike. Aktivni članovi nisu smjeli biti članovima društava i klubova koja su imala identičnu svrhu kao Veslačko društvo „Dalmazia“. Statut je uz interni pravilnik određivao prava i dužnosti članova. Samo su osnivači imali pravo prisustvovati redovnim i izvanrednim kongresima, dok je glavnoj skupštini moglo prisustvovati onoliko osnivača koliko i privremenih članova. Pri nepoštivanju odredbi propisanih statutom i pravilnikom, npr. neplaćanja članarine, pravo predlaganja isključenja člana imao je predsjednik usmeno ili najmanje četiri člana društva pismeno uz navođenje razloga. Upravu društva sačinjavali su predsjednik, potpredsjednik, tajnik, njegov zamjenik i blagajnik koji su se birali tajnim glasovanjem i većinom glasova na redovnom kongresu društva. Osim spomenutih sastanaka održavale su se i sjednice predsjedništva uprave kojima su morala prisustvovati najmanje tri člana predsjedništva, uključujući predsjednika ili potpredsjednika. Predsjedništvo Veslačkog društva predlagalo je na svojim kongresima još neke funkcije kao što su *capo-canottiere* i *maestri*. Veslačko društvo imalo je i prijemni odbor koji je činilo predsjedništvo s još šest izabranih savjetnika. Statuti društava u svojim su poglavljima detaljno opisivali prava i obveze koje su se odnosile na pojedine funkcije te se po točkama određivao dnevni red redovnih i izvanrednih sastanaka (kongresa) i glavne skupštine. Zadnje poglavlje statuta sadržavalo je opće odredbe u slučaju sporova među članovima društva, oštećivanju društvene imovine i raspuštanju društva. Društvo je moglo biti raspušteno odlukom nadležne vlasti, ali i na prijedlog triju četvrtina osnivača društva. Ovaj su statut 25. lipnja 1885. potpisali Simeone Salghetti Driolli, Nicolò di Stermich, Giuseppe Sabalich, Simeone Rougier, Natale Piasevoli, Remigio Trigari i drugi. Predstavnik inicijalnog odbora Veslačkog društva (*comitato promotore*) bio je Giuseppe Perlini koji je ujedno bio odgovoran za komunikaciju s vlastima (Kotarskim poglavarstvom u Zadru), Namjesništvom za Dalmaciju i Ministarstvom unutarnjih poslova u Beču). Odbor je poslao primjerak statuta uz molbu da se potvrdi pravno postojanje društva, navodeći čl. 9. Zakona o društvima od 15. studenog 1867.: „Ako zabrana nije izdana ili ako je ona opozvana žalbom, politička vlast pokrajine, na zahtjev društva, mora mu potvrditi postojanje u skladu sa statutom, a ta potvrda će dokazati pravno postojanje društva u njegovim javnim i građanskim odnosima.“ Naime, Veslačko društvo

je, navodeći ovaj članak zakona, zatražilo priznanje, odnosno privremeno odobrenje. Već u prvom dopisu Namjesništva od 17. srpnja 1885. upućenom Kotarskom poglavarstvu u Zadru pronalazimo da se društvu izdaje zabrana prema članku 6. navedenog zakona, koji glasi: „Ako je društvo, s obzirom na svoju svrhu i organizaciju, protivno zakonima i pravima ili opasno za državu, politička vlast pokrajine može zabraniti njegovo osnivanje.“ Kao motiv zabrane Namjesništvo navodi nepravilnosti u članku 4. statuta poput nejasnoće ilustracije krune na zastavi (nije bilo dovoljno jasno o kojoj se kruni radi), nepostojanja slike iz koje se detaljno može zaključiti izgled odore i slično. U članku 27. statuta pravo donošenja i izmjene odgovarajućih pravila pridržalo je predsjedništvo društva, iz čega proizlazi da bi predsjedništvo moglo sastavljati nova pravila za održavanje redovnih i izvanrednih kongresa, glavne skupštine i upravnog odbora, što je bilo u suprotnosti sa Zakonom o društvima jer su takva pravila morala biti sastavni dio društvenog statuta. Ovom prilikom uočene su još neke nepravilnosti, primjerice, prema članku 47. statuta pravo na likvidaciju i unovčavanje imovine društva pripada predsjedništvu, čak i pri raspuštanju društva po nalogu nadležnog tijela, dok čl. 27. Zakona o društvima određuje da će u tom slučaju vlast izdati primjerene zakonske naredbe. Protiv ove zabrane inicijalni odbor imao je pravo podnijeti žalbu Ministarstvu unutarnjih poslova u roku od šezdeset dana, kako je bilo predviđeno člankom 8. Zakona o društvima. O ovoj je zabrani potom Kotarsko poglavarstvo obavijestilo inicijalni odbor društva, a rok za dostavu odluke o zabrani bio je najkasnije četiri tjedna po sastavljenoj prijavi (čl. 6.). Važno je spomenuti čl. 7. Zakona o društvima prema kojemu bi, ako zabrana nije izdana u navedenom roku ili ako je vlast već ranije izjavila da društvo ne zabranjuje (privremeno odobrenje), društvo moglo započeti djelovanje. Inicijalni odbor Veslačkog društva Namjesništvu je 23. kolovoza iste godine poslao pet obveznih primjeraka statuta uz ponovnu molbu za odobrenjem. Ovaj je put zabrana izdana zato što su odore društva sličile vojnim odorama, a po formi i opremi bile su „čak bolje i ljepše“. Iz ovoga proizlazi da građanskim društvima nije bilo dopušteno korištenje odora suviše sličnih vojnim. Identičan razlog za zabranu koju je izdalo Namjesništvo pronalazimo i u dopisu Ministarstva unutarnjih poslova iz Beča kojemu je društvo prethodno uputilo žalbu. Namjesništvo se pri donošenju odluke vjerojatno vodilo primjedbom Ministarstva u Beču te je na taj način odluka bila dodatno osnažena. Navedena zabrana prosljeđena je Kotarskom poglavarstvu na izvršenje. Kotarsko je poglavarstvo, pak, odluku prosljedilo Giuseppeu Perliniju, predsjedniku inicijalnog odbora društva.¹⁸ U studenom je društvo

18 Pri uručanju kotarska poglavarstva izdavala su potvrdu o primitku (*giornaletto sulla intimazione / giornale d'intimazione*) s nadnevkom, urudžbenim brojem i vrstom pisma. Pojava tog, dimenzijama malog, dokumenta znak je istraživačima da obrate pozornost na dokument koji slijedi jer se u pravilu radi o odlukama vezanima uz rad i status pojedinog društva.

modificiralo statut te je Namjesništvo primjerak prosljedilo Središnjoj statističkoj komisiji u Beču. U modificiranom statutu primjetne su opsežne intervencije vezane uz izdanu zabranu. Detaljno su opisane zimske i ljetne odore kao i zastava te je statut popraćen ilustracijama u boji (v. sliku 1).¹⁹ U zapisniku s redovnog kongresa Veslačkog društva, održanoga 19. prosinca 1886., na dnevnom redu se i dalje nalaze prijedlozi za izmjenu statuta. Ovakvi zapisnici skupa s popisom članova osnivača te njihovim potpisima²⁰ povremeno bi bili upućeni Kotarskom poglavarstvu radi izmjene i dopune statuta te njegova odobrenja. Međutim, prema dopisu Namjesništva od 26. listopada 1889., u kojemu je navedeno da „nema zapreke da veslačko društvo ‘Dalmazia’ u Zadru postoji na temelju statuta ojačanog klauzulom o ovjeri ovog Namjesništva“, zaključujemo da je prijava bila dovoljna za dotadašnji rad društva bez obzira na izdane zabrane. Ista izreka Namjesništva pojavljuje se i u odgovoru na izvješće s kongresa održanoga iste godine o modifikaciji statuta (rasprava oko članka 48., „o raspuštanju društva“) uz napomenu da se statut dostavi u pet primjeraka i u cijelosti.²¹ Ovaj se pisani oblik koristio pri odobrenju društva pa zaključujemo da je modificirani statut napokon bio odobren. No, već je na sjednici održanoj 19. veljače 1890. upravni odbor zatražio raspuštanje društva što je većinski bilo prihvaćeno. Također je prema čl. 14. statuta zatraženo da postojeća imovina prijeđe u vlasništvo novoosnovanog društva *Circolo Nazionale*. Godine 1900. osnovano je Veslačko društvo „Diadora“ čiji su osnivači bili Giuseppe Perlini, Manfredo Persicalli, Nilo Bugatto, Francesco Borelli, Giorgio Wondrich, Giovanni Battara, Luigi Bauch i drugi. Spomenuto je društvo odobreno dekretom Namjesništva od 25. srpnja 1900. godine u smislu da Namjesništvo prema članku 6. Zakona o društvima ne pronalazi motiv za zabranu osnivanja. U skladu s čl. 9. zakona, uprava je nakon osnivanja društva mogla zatražiti ovjeru pravnog postojanja društva. Kad su u pitanju bile skice odora i zastave, Namjesništvo se često konzultiralo s Vojnim zapovjedništvom (*K. n. k. Militär-Commando*) u Zadru. Godine 1901. još je jedno veslačko društvo poslalo statut i zahtjev za odobrenjem. Radilo se o Veslačkom klubu „Zara“ kojemu je na čelu inicijalnog odbora bio Luigi Millicich. Ovom je društvu izdana zabrana zato što statut nije sadržavao nikakve odredbe koje se odnose na početno osnivanje društva (čl. 4. st. b) te nije utvrdio tko je nadležan za

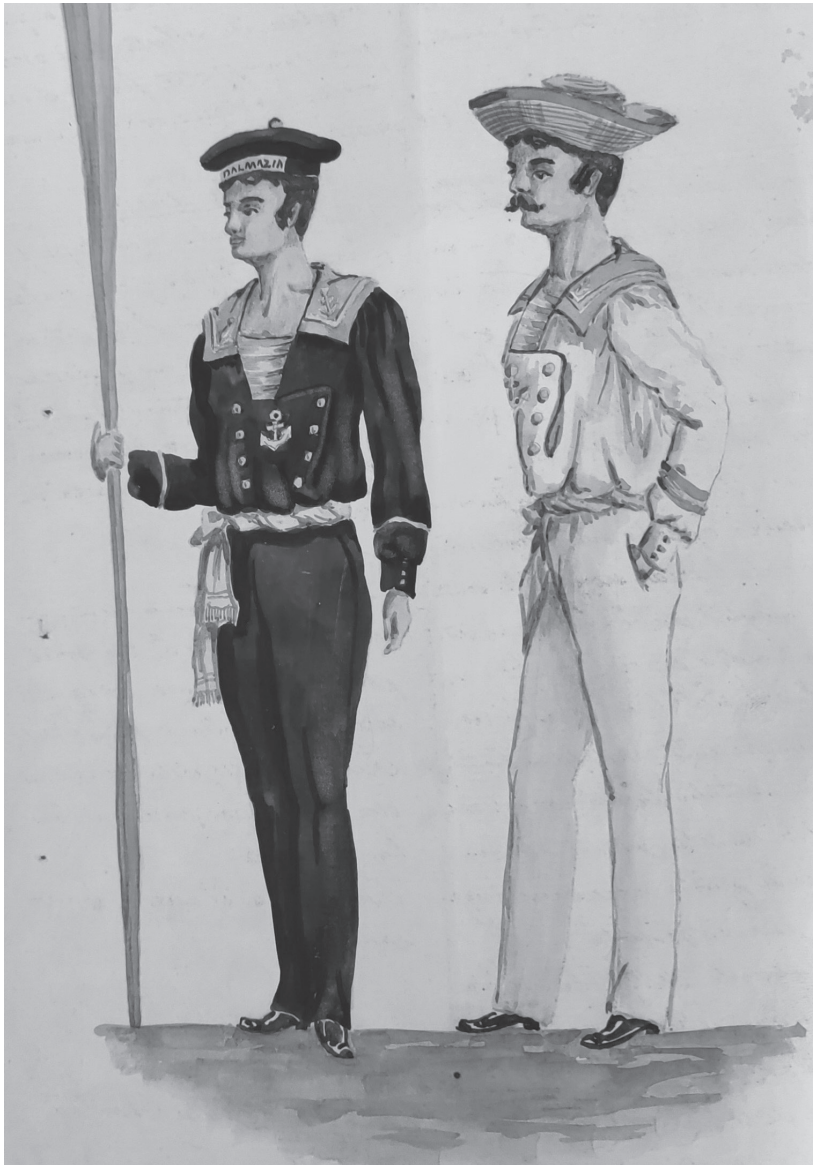
19 Državni arhiv u Zadru (Hrvatska). HR-DAZD-543 Vlada/Namjesništvo za Dalmaciju, Društva u Dalmaciji (1833. – 1918.) (dalje: HR-DAZD-543) 2.1. Veslačko društvo (*Società dei Canoattieri*) „Dalmazia“, „Diadora“ i „Zara“ (kut.1)

20 Prema popisu iz 1886. Veslačko društvo „Dalmazia“ broji 126 članova osnivača.

21 Gotovo na svakom spisu Namjesništva vezanom za društva, pojavljuje se upis *Videat Callebich*. Vjerojatno se radi o Bartolomeu Calebichu koji je kao službenik (savjetnik) bio zadužen za provjeru društvenih statuta te upis društava u registar. Godine 1871. radio je kao službenik u računovodstvenom odjelu Pokrajinske uprave za financije. Vidi više u: Luigi Maschek, *Manuale del regno di Dalmazia, per l'anno 1871, Anno I* (Zara: Tipografia Fratelli Battara, 1871.), 46.

primanje članova čak i prije osnivanja društva i izbora predsjednika. Zatim, nije utvrdio način na koji će se izbor uprave i revizora održati na skupštini, nije naznačio potrebne uvjete za valjanost zaključaka skupštine društva niti predmete koji će biti u njihovoj nadležnosti. Zanimljivo je da ovo društvo u svom dopisu od 22. ožujka 1901. naglašava da će se isključivo baviti nautičkim sportom. Ova izjava navodi nas na pomisao da su se članovi društva „Diadora“ osim nautikom bavili i politikom. Osim Milicicha dopis su potpisali Marcello Paparella, Giovanni Devetak, Massimiliano Cecoli, Giuseppe Cadel i Riccardo Perlini. Međutim, čini se da su postojale i određene sumnje Namjesništva. U statutu Veslačkog društva „Zara“, a koji je pregledavao službenik u Namjesništvu, podcrtana je rečenica da se i drugi klubovi, sportske i općinska društva mogu priključiti ovom društvu. Društva su prema članku 10. imala pravo na utemeljenje podružnica i sklapanje saveza osim ako je postojala sumnja da su to zapravo politička društva, a na njih se odnosio čl. 33. prema kojemu je navedeno bilo zabranjeno. No za manje od dva mjeseca, nakon što je statut modificiran, Namjesništvo je izdalo dekret kojim ne zabranjuje osnivanje ovog društva te je preko Kotarskog poglavarstva izvijestilo inicijalni odbor da nakon osnivanja može zatražiti ovjeru pravnog postojanja društva. Ovjera se sastojala od crnog ili crvenog pečata Namjesništva na statutu kakav često pronalazimo na primjercima statuta sadržanih u fondu Društva u Dalmaciji. Uz pečat se nalazi takseni marka u iznosu od 70 centi (novčića/*hellera*) te rukom upisana riječ „geprüft“, tj. „provjereno“, kao i broj namjesničke odluke. Navedeni akt predstavlja pravno odobrenje djelovanja društva. Jedan primjerak statuta sa skicom odore i zastave dostavljao bi se Ministarstvu unutarnjih poslova / Središnjoj komisiji u Beču. Pri dostavi Namjesništvo je koristilo poseban obrazac naslovljen *Weisung für das expedir* u kojemu svjedoči da društvo zakonski postoji. Jedan primjerak dostavljao bi se i inicijalnom odboru društva, na ruke prvog potpisanog, odnosno njihova predstavnika, uz izdanu priznanicu Kotarskog poglavarstva. Društva su bila dužna obavijestiti Kotarsko poglavarstvo o izboru uprave na generalnoj skupštini. Npr. Veslačko društvo „Zara“ dostavilo je zaključke sa skupštine održane 24. svibnja na kojoj su izabrani predsjednik Luigi Millicich, potpredsjednik Simeone Stipanovich, tajnik Riccardo Perlini, blagajnik Giovanni Devetak i financijski ravnatelj Marcello Paparella. Osim izvješća s generalne skupštine društva su ponekad dostavljala popise svih članova na zahtjev Kotarskog poglavarstva. Popisi koji sadržavaju samo imena članova uprave nazivaju se društvenim iskaznicama. Ako bi društvo modificiralo već ovjereni statut, Namjesništvu se nanovo upućivala molba za odobrenjem. Tako, na primjer, na molbu Veslačkog društva „Diadora“ podnesenu 12. travnja 1911. Namjesništvo odgovara da ne prihvaća izmjenu statuta zato što molba nije bila popraćena zapisnikom s generalne skupštine na kojoj bi se o izmjenama raspravljalo. Ove je izmjene vjerojatno samoinicijativno sastavilo predsjedništvo

uprave jer je iz priložene dokumentacije razvidno da se radilo o tome da redovni i izvanredni članovi, odnosno oni koji se obvežu biti članovi društva najmanje godinu dana, plaćaju pristupnice i godišnje članarine u ratama, i to unaprijed. Priziv na ovu odluku Namjesništva mogao se podnijeti, kao i pri prijavi društva, Ministarstvu unutarnjih poslova u Beču.

Slika 1. Zimska i ljetna odora Veslačkog društva „Dalmazia“ (HR-DAZD-543 / 2.1)

Kao drugi primjer sportskog društva spomenut ćemo gimnastičko društvo „Sokol“ u Zadru. Društvo je za cilj navelo promicanje gimnastičkih i općih vježbi poput mačevanja, jedrenja, strijeljanja, muziciranja i plesa te po mogućnosti oživotvorenje starih narodnih igara. Inicijalni odbor činili su Hubert de Borelli, N. Večeralo, D. Copani i Pietro Klaić. Statut je pisan na hrvatskom jeziku te ga je 28. travnja 1885. zaprimilo Namjesništvo. Primjedba koju je tom prilikom iznijelo Namjesništvo odnosila se na čl. 26. statuta prema kojemu bi „barjaktar, učitelji, njihovi pomagači i svi časnici“ izlaskom na neko javno zbivanje nosili jednolično odijelo s oznakom austrijskog grba, a koji se nalazio i na zastavi društva. Društva se nisu smjela služiti grbom carstva ili kraljevine ako za to nije prethodno bilo izdano dopuštenje. Uglavnom, Namjesništvo je izdalo zabranu zbog poglavlja statuta koji se ticao odora društva te koji, prema njegovom mišljenju, nije bio dovršen. Četiri primjerka statuta vraćala su se prvom potpisanom članu, u ovom slučaju Hubertu Borelliju, a jedan primjerak ostajao bi u Namjesništvu. Dana 13. svibnja iste godine društvo je poslalo pet primjeraka prepravljenog statuta. Jedan primjerak bio je poslan Središnjoj statističkoj komisiji u Beču, a jedan je ostajao u Namjesništvu za potrebe upisa u registar društava. Dva primjerka dostavljena su Kotarskom poglavarstvu za uredovnu uporabu, a jedan se s ovjerom zakonitog postojanja dostavljao inicijalnom odboru. U dopisu Kotarskom poglavarstvu Namjesništvo naređuje da se odmah po imenovanju uprave društva naznači koje je znakovlje društva i kako će izgledati zastava. Budući da se navedeno odnosi upravo na čl. 25. zbog kojega je izrečena zabrana, zaključujemo da je u smislu članka 9. Zakona o društvima društvu „Sokol“ priznato zakonito postojanje i djelovanje, ali ne i stvarno odobrenje.²² Ovo je društvo, dakle, neko vrijeme djelovalo na temelju prijave. Iz članka 25. prepravljenog statuta razvidno je da on nije bio dovršen. Tek se ukratko opisuje zastava, crveno-bijelo-modra u tri vodoravna niza kojoj je u sredini smješten sokol okićen vijencem u kojemu su upleteni znakovi društva, ali nije poznato o kakvim se znakovima radi. Tek 1887. godine pronalazimo nalog Namjesništva da se dostavi nacrt zastave u boji. Da je stvar ostala nerazjašnjena prilično dugo, svjedoči i dopis Vojnog zapovjedništva od 20. kolovoza 1906. u kojemu se Namjesništvo izvještava da je lokalno hrvatsko društvo „Sokol“ podnijelo peticiju u kojoj traži očitovanje o uporabi odore društva. Iste godine Namjesništvu je dostavljeno pet primjeraka tiskanog statuta u kojemu je ručno dopisan dodatak spomenutom članku statuta, a glasi: „Društveno sokolsko odijelo sastoji se iz sive boje i to haljetka, hlača, crvene košulje, pojasa crnog lakiranog sa sokolskim monogramom, crne kape sa crvenom tjemenicom te sokolskim perom i monogramom. Predsjednik nosi trobojnu vrpču preko ramena desnog na lijevi bok, a uprava modru vrpču.“ Ova promjena statuta,

22 HR-DAZD-543/2.8 Gimnastičko društvo „Sokol“ / „Hrvatski sokol“ u Zadru (kut.1)

uz još neke izmjene poput promjene naziva u „Hrvatski sokol“, bila je prihvaćena te je društvu izdano odobrenje. Tek tada društvo „Hrvatski sokol“ dobiva pravo na organizaciju javnih vježbi. Kako smo već naveli, dokaz odobrenja bio je statut koji nosi pečat, biljeg, broj spisa, tj. odluke Namjesništva uz koji stoji rukom upisana oznaka *geprüft*. Gimnastičko društvo „Hrvatski sokol“ u Zadru bilo je dijelom šireg nacionalnog pokreta koji se protivio odnarođivanju. Na zadarskom području djelovalo je još nekoliko sokolskih društva, npr. Hrvatski sokol u Arbanasima, osnovan 1909. na čelu s Ivanom Perovićem i Hrvatski sokol u Kukljici s predstavnikom inicijalnog odbora Tomom Martinovićem itd. Za potonje društvo postoji samo prijava, dok za Hrvatski sokol u Arbanasima pronalazimo odluku o odobrenju društva neposredno nakon prijave. Navedena društva nisu djelovala kao podružnice već kao zasebna društva s vlastitim statutima premda su sva navedena sokolska društva, s onima u Biogradu (1907.), Novigradu (1907.), Bibinjama (1909.) i Filipjakovu (1909.), bila članovi Hrvatske sokolske župe Ban Paližna u Zadru, osnovane 1909. na inicijativu Hrvatskog sokola u Zadru, a koja je iste godine i odobrena. Za navedena hrvatska društva karakteristično je, kao i za talijanska, a napose društvo *Bersaglieri* o kojemu će također biti riječ, da su pod egidom razvoja sporta i duhovnog i fizičkog zdravlja bile zapravo paravojne organizacije. Kako je u političkom životu dolazilo do sukoba između Talijana i Hrvata, tako su se nerijetko događali incidenti, naročito pri javnim manifestacijama.²³ Kotarsko poglavarstvo nastojalo je spriječiti incidente pa je primjerice zabranilo ophod Hrvatskog sokola u Zadru zakazan za 22. siječnja 1914. Ovu je odluku potvrdilo i Namjesništvo nakon žalbe spomenutog društva.²⁴

Počeci streljačkog društva *Società del Bersaglio in Zara* sežu u 1871. godinu s prvim predsjednikom Enricom Matcovichem. Na sjednici od 23. prosinca 1873. izabrano je novo predsjedništvo koje su činili Nicolò Luxardo, Francesco Mitis, Natale Piasevoli, Giuseppe Maddalena i Giuseppe Bogdanovich. Prema popisu Namjesničkih spisa koji se odnose na ovo društvo, razvidno je da je društvo do 1980. godine više puta tražilo odobrenje i ulagalo prigovore. I te se godine zabranjuje članovima streljačkog društva nositi bodež te Namjesništvo predmet vraća Kotarskom poglavarstvu uz jasnu notu da je strogo zabranjeno nošenje bodeža i bilo kakvog oružja s oštricom. Nošenje puške i karabina bilo je dopušteno isključivo u sjedištu društva te pri odlasku na streljanu.²⁵ Prema dopisu Kotarskog poglavara

23 Ante Bralić, „Zadarski *fin-de siècle* – Političke i društvene prilike u Zadru i Dalmaciji uoči Prvog svjetskog rata“, *Časopis za suvremenu povijest* 3 (2007), 765.

24 Bralić, *Isto*, 767. „U takvoj situaciji, zabrana organiziranog nastupa ‘Hrvatskog sokola’ na sprovođu Manfreda Borellija 30. siječnja 1914., koja je ogorčila zadarske Hrvate i Srbe, potaknula ih je na formiranje zajedničkoga Narodnog vijeća čiji bi cilj bio zaštita interesa Hrvata i Srba.“

25 HR-DAZD-543/10.1 Streljačko društvo u Zadru i Arbanasima (*Società dei bersaglieri in Zara/Borgo-Erizzo*) (kut.15)

u Splitu Kutschiga²⁶, upućenom 13. kolovoza 1881. Namjesniku²⁷, u vezi s tamošnjim bersaljskog društvom u kojemu navodi da predsjedništvo društva ne može odstupiti od odredbi koje je odobrilo Ministarstvo unutarnjih poslova u Beču, zaključujemo da se tamošnje društvo očito žalilo na notu koju je izdalo Namjesništvo u Zadru. Međutim, nije vjerojatno da je ta žalba bila prihvaćena što nam primjerice potvrđuje dopis Namjesništva od 21. listopada 1887. upućen istom Kotarskom poglavarstvu prema kojemu Ministarstvo unutarnjih poslova odbacuje žalbu i ujedno potvrđuje zabranu koju je Namjesništvo izdalo društvu. Navest ćemo i slučaj iz 1911. kad je bersaljsko društvo prilikom neke smotre proizvoljno izmijenilo odobrene odore tako da je na šešir dodalo više perja podsjećajući tako na odoru talijanske vojske. Sastavljena je prijava i izrečena zabrana Kotarskog poglavarstva, a koju je Namjesništvo potvrdilo. Unatoč brojnim zabranama ovo je društvo dobilo odobrenje 1896. godine, koje im je jamčilo javno djelovanje i okupljanje. U svakom slučaju, odobren je i modificirani statut iz 1911. godine uz upozorenje društvu da se strogo pridržava skice odore, naročito što se tiče „perja“. Te godine predsjednik društva bio je Giovanni Devetak. Zanimljivo je da i ovo društvo, osim poduke mladih u rukovanju oružjem, kao aktivnost navodi glazbenu poduku te predviđa osnivanje vlastitoga glazbenog sastava koji će nastupati na internim zabavama i društvenim izlascima. Osim društva zadarskih bersaljera, na zadarskom području djelovalo je i arbanaško društvo *Società dei Bersaglieri di Borgo Erizzo*. S obzirom na čl. 42. statuta, ovo je društvo u svom dopisu detaljno opisalo društvenu odoru i znakovlje koje je Namjesništvo odobrilo 29. lipnja 1897. godine. Budući da je i ovo društvo godine 1911. samoinicijativno izmijenilo odoru, prijavilo ga je Kotarsko poglavarstvo, no društvo je uložilo žalbu poslavši fotografiju bersaljera u već odobrenoj odori (v. sliku 2). Iste se godine identičan slučaj zbio u Splitu pri obilježavanju dvadesetogodišnjice smrti Antonija Bajamontija.

Pod strogim nadzorom vlasti bila su sva društva čija bi odora asocirala na vojnu. Naročito je to došlo do izražaja pri modifikaciji statuta koju je poduzelo predsjedništvo društva Vojnih dalmatinskih veterana u Zadru. Inicijalni odbor društva 1898. godine činili su Ferdinand Giuppani, Andreas Perissich, Franz Flumiani, Emil Goldstein, Raimondo Raimondi i drugi. Ovo je društvo imalo odobrenje Ministarstva unutarnjih poslova čiji pečat pronalazimo na primjerku statuta. No pri modifikaciji statuta 1911. društvo je odobrenje tražilo od Namjesništva, a ono se obratilo Vojnom (korpuskom) sudu u Dubrovniku za mišljenje. Budući da se prema sadržaju brzojava zaključilo da odgovor neće stići u dogledno vrijeme, Na-

26 Maschek, *Manuale del regno di Dalmazia, per l'anno 1871, Anno I*, 19. Carlo Kuschig de Čajkovac. Godine 1871. bio je kotarski poglavar druge klase u Benkovcu.

27 Francesco Madirazza, *Storia e costituzione dei comuni dalmati*, (Split: Narodna tiskara, 1911.), 437. Do 12. studenoga 1881. godine Namjesnik za Dalmaciju bio je Gabriele Barone de Rodich.

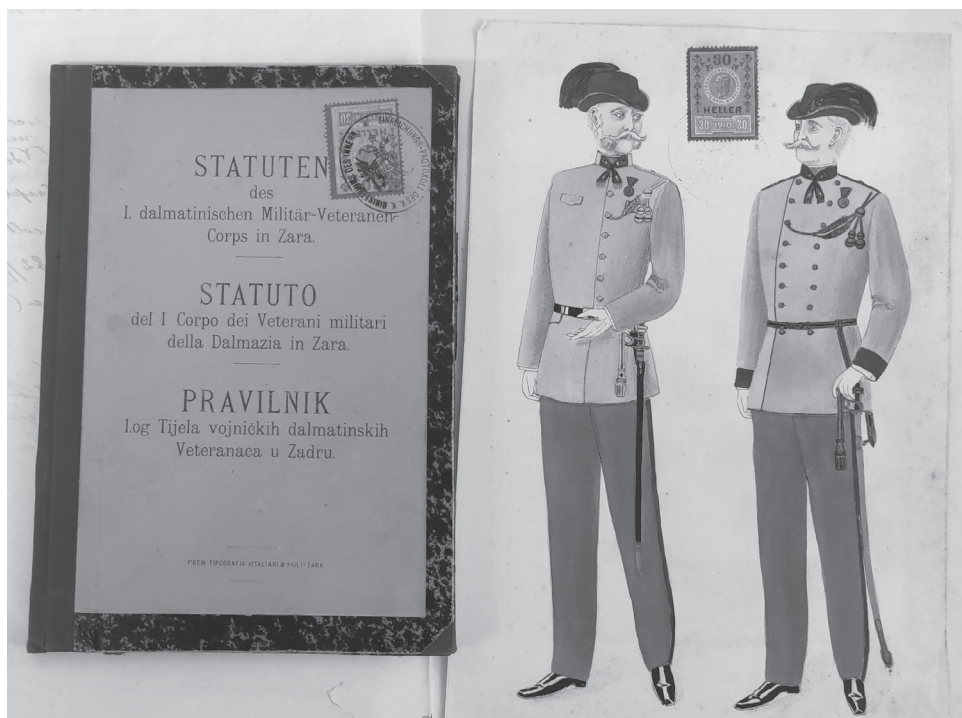

Slika 2. Odora društva *Società dei Bersaglieri di Borgo Erizzo* (HR-DAZD-543 / 10.1)

mjesništvo je odlučilo da Veteransko društvo može djelovati u smislu članka 7. Zakona, a to je značilo djelovanje na temelju prijave, ali ne i odobrenja.²⁸ Naime, predsjedništvo društva nije dostavilo skicu cijele odore u boji. Nekoliko mjeseci

28 Članak 7. Zakona o društvima od 15. studenog 1867. navodi: „Ako se zabrana ne izda u tom roku (četiri tjedna prema čl. 6.) ili ako pokrajinska politička vlast prethodno izjavi da ne zabranjuje udruhu, udruha može započeti s radom.“

nakon što je zaprimilo dodatno modificiran statut i tražene skice, Namjesništvo je u smislu članka 6. Zakona izdalo zabranu ikakva preinačenja statuta. U opširnom dopisu navode se razlozi zabrane. Radilo se o izmjeni statuta u tolikoj mjeri da su članovi mogli nositi uz vojne odore i časničke kape skupa sa sabljama.²⁹ Čak je i članstvo bilo podijeljeno prema vojnim činovima i dužnostima. Namjesništvo znakovito upućuje društvo da pojam *corpo* zamijeni s pojmom *verein* odnosno – društvo (v. sliku 3).

Slika 3. Statut i prijedlog odore društva Vojnih dalmatinskih veterana u Zadru (HR-DAZD-543 / 10.7)

29 HR-DAZD-543/10.7 Društvo veterana u Zadru i Imotskom (*Veteranenverein Zara und Imotski*) (kut.15)

Prosvjetna, politička i strukovna društva

Za vrijeme druge austrijske uprave u Dalmaciji iznimno su popularne bile čitaonice. Godine 1905. predsjedništvo stare Narodne čitaonice, utemeljene još 1844., na glavnoj je skupštini od 25. siječnja izmijenilo statut prema kojem je novi naziv bio Hrvatska čitaonica. Statut je izmijenjen kako se navodi „prema duhu novog vremena i novih nastalih prilika“. Predsjedništvo su činili Dragomir Dominis, Hubert knez Borelli, Kažimir Abelić, Ivan Marčelić, Josip Cortellazzo, Manfred knez Borelli i Ante Radić. Društvo kao svrhu navodi promicanje hrvatske misli i prosvjete. Prema članku 5. statuta svrha se namjeravala postići nabavom knjiga i periodičnih publikacija (političkih, znanstvenih i književnih) „pri kojima će se držati čitanja i rasprave o pitanjima narodnim, političko-ekonomskim i uopće prosvjetnim priređivanjem zabavnih sastanaka“.³⁰ Društvu je netom nakon podneska zapisnika izdano odobrenje. Nekih manjih poteškoća čini se da je bilo 1911. godine pri ponovnoj modifikaciji statuta pod predsjedništvom Ćirila Ivekovića i Mihe Poduje. Naime, tada je Namjesništvo izdalo zabranu preustrojavanja jer nije bio dostavljen zapisnik niti popis imena sa skupštine. On je bio potreban kako bi Namjesništvo utvrdilo da je skupštini prisustvovala najmanje polovica članova i da je preinaka statuta zaključena natpolovičnom većinom.

Statut je kao temeljni dokument postojanja nekog društva bilo potrebno detaljno urediti o čemu nam govori idući primjer. Inicijalni odbor društva „Srpska čitaonica u Zadru“ godine 1879. činili su Ljubomir Vujnović, Kiril Žeželj, Mićo Katurić, Mitar Petranović i Dušan Baljak. Prilikom podneska statuta Namjesništvu iste godine društvo je u opširnom dopisu dobilo više primjedbi, a neke od njih su: „Društvo će se baviti događajima – nije rečeno kakvim; Upraviteljstvo će potvrđivati uživateljne članove a privoljeti na imenovanje utemeljiteljnih članova – a nije rečeno kako, je li glasovanjem ili inače; Društvo će zastupati Upraviteljstvo – a nije rečeno prema komu. (...) Ne može se političkim društvom smatrati jer mu cilj nije da promiče razvitak ustavnog života i njegovih zakona – što je ovo?“³¹ Namjesništvo zabranjuje da se društvo ustroji na temelju prikazanog statuta te upućuje na žalbu Ministarstvu unutarnjih poslova. Žalba je očito prihvaćena te društvo nije zabranjeno. Zatraženo je samo da se posredstvom Kotarskog poglavarstva pri osnivanju dostave podaci o izabranom predsjedništvu. Ovo je društvo dakle djelovalo na temelju prijave. U primjerku modificiranog statuta iz 1904. pronalazimo jezične i ostale ispravke npr. u čl. 2.: „... poglavito je cilj ovome društvu da se čitanjem knjiga i novina i prijateljskim sastancima poučava i obavještava o književnom i

30 HR-DAZD-543/7.7 Hrvatska čitaonica (kut. 6)

31 HR-DAZD-543/7.8 Srpska čitaonica (kut. 6)

znanstvenom napretku i o dnevnim događajima političkim.“ Navedeni je statut prihvaćen jer se Namjesništvo nije protivilo preustrojenju društva te je potom izdalo odluku o odobrenju.

Što se tiče društvenog bavljenja politikom, ono nije bilo zabranjeno jer je Zakon o društvima iz 1867. predviđao postojanje političkih društava. O tome smatra li se neko društvo političkim odlučivalo je Namjesništvo te se pozivalo na drugo poglavlje navedenog zakona, naročito članke 30. do 33. kojima su takva društva bila ograničena. Kako smo već spomenuli, ograničenja su se odnosila na zabranu utemeljenja podružnica, sklapanje saveza, primanje maloljetnika i žena u članstvo itd. Naravno, ako bi se društvo bavilo protudržavnom politikom, bilo bi zabranjeno po čl. 6. te mu se ne bi dopustilo osnivanje. Primjer politički oportunog društva jest Dalmatinsko političko društvo koje u svom statutu navodi: „Cilj društva je zagovarati i promicati moralni, gospodarski i politički napredak Dalmacije, a posebno olakšavati građanski suživot između dvije gore spomenute rase, talijanske i slavenske, promičući poštivanje njihovih prava i obveza.“³² Društvo je po prijavi odobreno 1898. godine, a znakovito je da je predstavnik inicijalnog odbora bio gradonačelnik Luigi Ziliotto. Među članovima inicijalnog odbora bili su Giuseppe Perlini i Roberto Ghiglianovich koji su sa Ziliottom činili zadarsku talijansku elitu.³³

Jedno od najistaknutijih društava na području kulture i prosvjete bila je *Lega Nazionale* sa sjedištem u Trstu (izmjenično u Roveretu i Trentu svake tri godine).³⁴ Cilj mu je bio „promicati ljubav i proučavanje talijanskog jezika, a prije svega osnivanje i održavanje talijanskih škola unutar granica carstva“. Godine 1891. Namjesništvu je iz Trsta poslana sva potrebna dokumentacija za osnivanje podružnice koju je odobrilo Ministarstvo unutarnjih poslova. Kao predstavnik inicijalnog odbora spominje se odvjetnik Giuseppe Cuzzi iz Trsta. U ovom slučaju Namjesništvo izdaje zabranu osnivanja prvenstveno stoga što na više mjesta u člancima statuta nisu bili navedeni uvjeti za valjanost odluka predsjedništva podružnice te napominje da nije dovoljno utvrditi da se imenovanja i odluke donose apsolutnom većinom. Uvidom primjerice u čl. 10. statuta, a na koji se poziva Namjesništvo i navodi tijela koja će se baviti društvenim pitanjima (predsjedništvo podružnice, uprave sekcija, središnja uprava, nadzorni odbori, arbitražni odbor, glavna skupština društva), ili čl. 13. prema kojemu će se predsjedništvo podružnice uglavnom baviti prikupljanjem članarina i posredovanjem u društvenim odnosima između članova grupe i uprava sekcija, stječe se dojam da je Namjesništvo htjelo jasno

32 HR-DAZD-543/14.1 Dalmatinsko političko društvo (*Società politica dalmata*) (kut. 16)

33 Bralić, „Zadarski *fin-de siècle*“, 742.

34 HR-DAZD-543/7.27 Društvo *Lega Nazionale-gruppo di Zara* (kut.6). Ovo je društvo sljednik društva *Pro Patria* koje je raspušteno 1891. godine. Dokumentacija društva *Pro Patria* nalazi se pod signaturom HR-DAZD-543/7.43 (kut. 7).

prepoznati koje i kakve odluke mogu donositi podružnice, odnosno kolika je njihova neovisnost o središnjici.

Mnogi članovi podružnice *Lega Nazionale* u Zadru obnašali su visoke javne dužnosti pa je Namjesništvo vjerojatno htjelo postići veću autonomiju podružnice u odnosu na središnjicu koja je na neki način bila predstavništvo Kraljevine Italije. Iste godine inicijalni odbor podružnice donio je statut po uzoru na statute podružnica koja su već priznala Namjesništva u Trstu i Trentu. Pozivajući se na odluku Ministarstva unutarnjih poslova koje je prihvatilo žalbu društva, Namjesništvo je izdalo odluku o odobrenju. Članovi inicijalnog odbora podružnice u Zadru bili su Giorgio Nakich, Manfredo Persicalli, Giovanni Cassani, Osvaldo Agonia, Angelo Nani, Pietro Stermich, Giuseppe Sabalich, Colano conte Fanfogna, Giacomo Venturini, Girolamo Feoli, Rodolfo Battara, Robert Ghiglianovich, Michelangelo Luxardo, Georga Nakič Osliač, Nilo Bugatto, Giovanni Rolli, Simeone Salghetti Driolli, Remigio Trigari, Carlo Tamino, Luigi Ziliotto, Antonio dall Oro, Carlo Tamnino i drugi. Društvo je zaključke s glavnih skupština (o raznim donacijama siromašnim učenicima, osnivanju škole, izboru uprave i slično) redovito dostavljalo na uvid vlastima.

U Zadru za vrijeme druge austrijske uprave nije bilo većih prerađivačkih pogona, pa ni izgrađene radničke klase, no ipak se i ovdje relativno rano počela osjećati radnička aktivnost. Malobrojni radnici nisu bili socijalno osigurani što su nastojali nadomjestiti međusobnim pomaganjem.³⁵ Osnivaju se razna radnička i strukovna društva, a jedno od istaknutijih bilo je Zadarsko tipografsko društvo uzajamne pomoći utemeljeno 1874. godine. Svrha društva bila je članovima osigurati naknade za vrijeme bolesti ili nezaposlenosti, obešteti njihove obitelji u slučaju smrti i pomoći putujućim tiskarima u potrazi za poslom. Predstavnik inicijalnog odbora bio je Angelo Nani. Statut društva netom je nakon podneska odobrilo Namjesništvo. Godine 1877. podnesen je zahtjev za odobrenjem na temelju modificiranog statuta, a potpisuje ga predsjednik društva Eustachio Orlich. Kotarsko poglavarstvo je tada napomenulo da je izvorni društveni statut već bio opskrbljen klauzulom o priznanju pravnog postojanja društva putem namjesničke odluke. Vezano za modificirani statut primjetno je da je, za razliku od izvornog, izostavljen priličan broj stavaka. Primjerice u čl. 3. izostavljen je stavak: „Članovi su podijeljeni u dvije kategorije: a) sponzori; b) sudionici. Među sponzorima se može upisati svaka značajna osoba, kao i sve one filantropske dame koje bi svojim doprinosom željele podržati ovu pobožnu instituciju.“ te drugi razni stavci vezani za ostvarenje punopravnosti članstva.³⁶ Nakon detaljnog pregleda modificiranog statuta, Namjesništvo nije pronašlo

35 Šime Peričić, „Povijest Zadra u XIX. stoljeću“, u: *Zadar za austrijske uprave*, ur. Šime Batović (Zadar: Matica hrvatska 2011.), 240.

36 HR-DAZD-543/5.2 Zadarsko tipografsko društvo uzajamne pomoći (*Società tipografica Zaratina di mutuo soccorso*) (kut. 3)

razloga za zabranu te je i ovaj statut bio odobren. Uprava društva, koju su 1876. sačinjavali G. Fabulich, C. Russo, G. Mazzanti i I. Radin, jednom je godišnje dostavljala financijsko izvješće Kotarskom poglavarstvu koje je sastavljano na tiskanom obrascu, a sadržavalo je popis članova, tjedne doprinose, isplatu kreditne rate po pojedinom članu, opći popis prihoda (članarine i slično) i iznos temeljnog kapitala te opći popis rashoda (naknade za bolovanje i putne troškove). Ove je obrasce propisalo Ministarstvo financija te je ovakva vrsta izvješća bila obvezna za društva koja su se bavila kreditnom djelatnošću. S vremenom je statut nadopunjavao, poput čl. 2.: „...u granicama vlastitih snaga promiče materijalni i moralni napredak tipografske umjetnosti u Dalmaciji.“ što nas upućuje u namjeru društva da stupi u savez s istim strukovnim društvima u Dalmaciji. Naime, već je 1874. bilo utemeljeno Dalmatinsko tipografsko društvo u Zadru na čelu s Angelom Nanijem, Antonijem Valentijem i Giovannijem Mazzantijem, koje je imalo svoje podružnice u Splitu, Šibeniku, Dubrovniku i Kotoru. Da Namjesništvo nije blagonaklono gledalo na namjeru stupanja zadarskog tipografskog društva u savez svjedoči nam zabrana izmjene navedenog članka izdana 1882. godine.³⁷ Spomenuto je društvo više puta podnosilo modificirani statut na odobrenje, a zabrane su se najčešće odnosile na subvencioniranje članova koji nisu u potrebi kako je to opisano u čl. 2. statuta, a što je ujedno bila svrha društva. Namjesništvo je godine 1893. iznijelo primjedbu da se čak i svrha navedena u izvornom statutu zapravo odnosi na osiguravajuća društva za koja su vrijedila drugi zakoni. Da je tomu tako bilo, navest ćemo primjer izlaznog računa iz 1879. godine prema kojemu je društvo isplatilo deset fiorina povodom preminuća člana i njihova kolege Luigija Svetana. Namjesništvo je primijetilo, dakle, da je pojam *assicurazione* zapravo zamijenjen pojmom *sussidio*. Predsjedništvo društva je na ovu primjedbu odgovorilo da se društvo temelji na dobrovoljnoj, a ne obvezujućoj osnovi. Prema dostupnim spisima čini se da je društvo raspušteno te da od 1897. članovi djeluju u okviru društva dalmatinskih tipografa čije je statut bio odobren 1911. godine pri zadnjem preustroju društva. Bitno je naglasiti da je svaka podružnica ovog društva, primjerice ona u Splitu, imala vlastiti statut koji je podnosila na odobrenje Namjesništvu. Potonjem niti 1913. godine pod predsjedanjem Atanasija Sotirovića nije izdano odobrenje, odnosno djelovalo je na temelju prijave. Kao razlog zabrane navedena je izmjena poglavlja 4. čl. 7. statuta kojim se reguliraju prava i obveze članova.

Jedno od politički i ekonomski najaktivnijih društava u Dalmaciji bilo je svakako Dalmatinsko društvo u Splitu. Odobrenje za osnivanje društva zatražio je gradonačelnik Antonio Bajamonti 1861. godine. Društvo je prijavljeno pod nazi-

37 HR-DAZD-543/5.1 Dalmatinsko tipografsko društvo (*Società dei tipografi dalmati con sede in Zara*) (kut. 3)

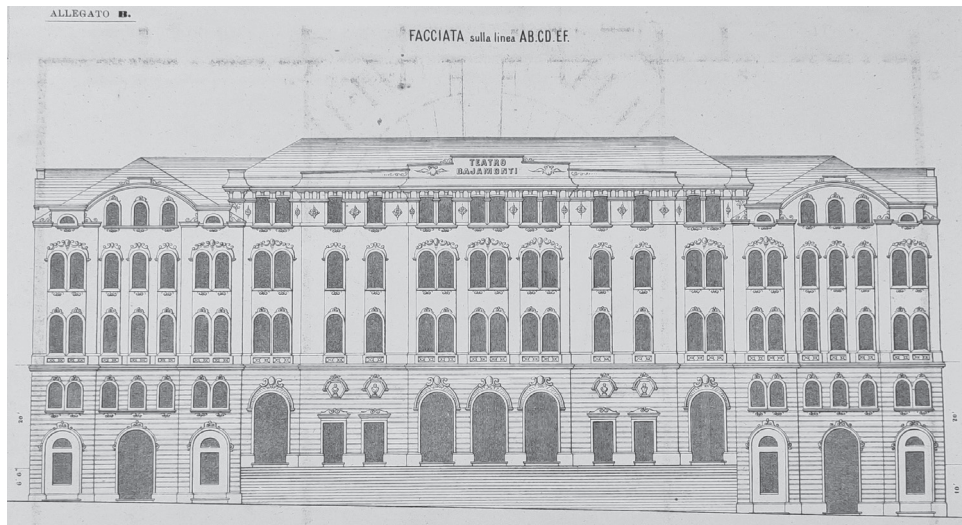
vom *Società industriale anonima* odnosno Industrijsko dioničko društvo te je prema Zakonu o društvima iz 1852. čl. 4. za osnivanje ovakve vrste društva trebalo ishoditi posebno odobrenje od Ministarstva unutarnjih poslova. Namjesništvo je u ovom slučaju korespondiralo i s Financijskim odvjetništvom (*Procura di Finanza*). Već je iduće godine društvo preimenovano u *Società dalmatica*, a svrha mu je bila osnivanje građevinskog fonda.³⁸ Namjesništvo je odgovorilo primjedbom da se radi o kreditnoj instituciji te ostaje pri odluci suzdržano od odobrenja. Međutim, Ministarstvo unutarnjih poslova uputilo je 22. ožujka 1962. dopis Namjesništvu u kojemu obrazlaže namjeru i razloge da se odobrenje ipak izda, što je i učinjeno Ministarskom odlukom od 11. travnja 1863. godine. Naime, društvo, koje se otada naziva *Associazione Dalmatica*, tvrdilo je da cilj njihova fonda nije kreditiranje, već isključivo planirana izgradnja (v. sliku 4). Razlog sumnje izražene u odluci Namjesništva možemo tražiti u činjenici da se ovdje radi o dioničkom društvu, tj. poduzeću i pripadajućim im dividendama.³⁹ Uz Bajamontija među članovima osnivačima našli su se Girolamo Cambi, Pietro Savo, Andrea Crušević, Gian-Lorenzo degli Alberti i brojni drugi, a društvo je imalo članove (dioničare) i iz drugih gradova (Kotora, Šibenika, Trogira, Korčule i Trsta). Namjesništvu se redovito upućivalo izvješća o temeljnom kapitalu, imovniku kao i raznu financijsku dokumentaciju o planiranim projektima. Zanimljivo da je već prilikom održavanja prve glavne skupštine društva bio nazočan povjerenik Namjesništva Francesco Seifert. Prema izvješću sa skupštine čini se da je Namjesništvo htjelo ograničiti, štoviše smanjiti, iznos temeljnog kapitala uključujući svog povjerenika u upravu, pa je društvo izrazilo zabrinutost izjavivši da se rad povjerenika ne smije „koristiti kao oružje protiv društva kako bi se uništio njegov život prije rođenja“. Društvo je također napomenulo da ga Namjesništvo nije odobrilo te da se prema tome nije dužno pridržavati Zakona o društvima iz 1852., tj. članka 24. koji Namjesništvu daje mogućnost narediti raspuštanje društva i prekid svih sastanaka. Koliko je Dalmatinsko društvo bilo ne samo ekonomski već i politički utjecajno, svjedoči nam i činjenica da je jedan od većih dioničara bio biskup Josip Juraj Strossmayer koji je na taj način nastojao autonomaskog vođu Bajamontija pridobiti za ideju ujedinjenja Hrvatske i Dalmacije. Budući da je Bajamonti kao predsjednik društva sav novac ulagao u izgradnju Splita, tako su izostale dividende te se nije mogao vratiti cjelovit iznos glavnice.⁴⁰ Česti su biskupovi dopisi Namjesništvu za primjenom zakonskih mjera protiv društva koje „neodgovorno vodi poslovanje“. To je podrazumijevalo raspuštanje društva i

38 HR-DAZD-543/7.44 Društvo „Associazione Dalmatica“ u Splitu (kut. 8)

39 Na početku svog djelovanja društvo je raspolagalo s fondom od 200 000 fiorina uključujući i 256 kazališnih dionica (51.200 fiorina).

40 Ivo Perić, „Suradnja Josipa Jurja Strossmayera sa znamenitim suvremenicima iz Dalmacije“, *Diacovensia* 1 (1995), 193.

proglašavanje stečaja. Ovo je društvo dakle djelovalo na temelju prijave, isto kao i Društvo Novog kazališta u Zadru.

Slika 4. Kazalište Bajamonti (HR-DAZD-543 / 7.44)

Vatrogasno i Filharmonijsko društvo u Zadru

Svojom svestranošću svakako se isticalo Vatrogasno društvo u Zadru koje je uz svoju osnovnu zadaću obogaćivalo društveni i sportski život grada te redovito priređivalo plesove. Dana 10. travnja 1854. inicijalni odbor Vatrogasnog društva uputio je dopis Namjesništvu da razmotri nacrt pravilnika o sigurnosti od požara. Sitnije primjedbe na navedeni pravilnik odnosile su se uglavnom na cijenu čišćenja dimnjaka i na članke koji reguliraju visinu nagrade vatrogasnim voditeljima (od dva do šest fiorina), a koja će se isplaćivati iz općinskog fonda.⁴¹ Već uvodni članci pravilnika navode sastav stalne komisije za zaštitu od požara, a koju su činili okružni i općinski povjerenik i jedan kotarski inženjer, te dužnosti Općine, primjerice izradu plana zgrade itd. Društvo s aktivnijim radom počinje tek 1881. kad gradonačelnik Nicolò Trigari upućuje dopis Namjesništvu u kojemu ističe potrebu nabave nove vatrogasne opreme. Na sjednici Općinskog vijeća održanoj 28. studenog iste godine, kojoj su prisustvovali Spiridone Artale, Simeone Boara, Maria Brunelli Graovaz, Vitaliano Brunelli, Nicolò Luxardo, Francesco Fabrovich i brojni drugi vijećnici, done-

41 HR-DAZD-543/6.17 Zadarski vatrogasci (*Pompieri di Zara/ Corpo dei pompieri volontari comunali della città di Zara*) (kut. 5)

sen je novi pravilnik prema kojemu se veća pozornost pridavala zaštiti od požara javnih prostora i zgrada poput kazališta. Sastav uprave sačinjavali su gradonačelnik i izabrani vijećnici, a na funkciju nadzornog inženjera bio je imenovan Bartolomeo Tamino. Neke izmjene statuta zbile su se 1898. godine, a bile su vezane za znakovlje te izgled odore i zastave. Nakon što je Vojno zapovjedništvo izjavilo svoju suglasnost, Namjesništvo je izdalo odluku o odobrenju. Vatrogasno društvo bilo je državno društvo čije je važnije odluke potvrđivala općinska vlast te se Namjesništvo ograničilo samo na odobrenje društva u smislu Zakona o društvima. Za razliku od ostalih građanskih društava, Vatrogasno je društvo imalo pravilnik koji je obuhvaćao odredbe propisane Kaznenim zakonom o prekršajima odgovornih osoba. Tako je sve eventualne sporove koje je društvo imalo vodilo pravosuđe. Odluke općinskih vlasti, primjerice ona iz 1902. kojom se pojašnjava stav da u djelokrug društva ne spada i čišćenje dimnjaka (već je to posao dimnjačara), dostavljale bi se redovito Kotarskom poglavarstvu i Namjesništvu, ali navedene odluke nisu se ticale statuta, tj. pravilnika i već izdanog odobrenja.

Govoreći o kulturnom životu grada, nezobilazno je spomenuti Filharmonijsko društvo u Zadru. Prema statutu svrha je društva bila ljubiteljima glazbe povremenu glazbenu zabavu i organizirati okupljanje kako bi članovi mogli prisustvovati izvedbama odabranih vokalnih i instrumentalnih skladbi.⁴² Godine 1857. predstavnik inicijalnog odbora bio je Antonio de Stermich. Društvu je po prijavi izdana zabrana zato što je Namjesništvo smatralo da statut nije dovršen, odnosno da je potrebno razraditi poglavlja i članke o predsjedništvu, članarinama i razvrgavanju društva. U to vrijeme Namjesništvo se pozivalo na Zakon o društvima iz 1852., poglavito na članke 1., 3. i 4. koji reguliraju koja društava mogu dobiti odobrenje Namjesništva, koja od Ministarstva unutarnjih poslova i koja moraju biti zabranjena. Zabranjivana su, kako smo već naveli, ona društva koja su za svrhu imala uplitanje u područje zakonodavstva ili javne uprave. U ovom se slučaju nije radilo o stvarnoj zabrani osnivanja, već o svojevrsnoj uputi da se statut modificira te nanovo dostavi na odobrenje. Filharmonijsko je društvo dostavilo modificirani statut uz zapisnik sa sjednice kojoj su predsjedavali Francesco di Zanchi, Michele Milcovich i Giovanni Pini. Prema zapisniku društvo je brojalo tristo jednog člana koji su bili podijeljeni na osnivače, (*fondatori*), prolazne članove (*transitori*) i amaterske glazbenike (*dilettanti*). Namjesništvo se nije protivilo poduzetim izmjenama statuta, a to je značilo da društvo može započeti s radom.

42 HR-DAZD-543/3.5 Filharmonijsko društvo u Zadru (*Società filarmonica di Zara*) (kut. 2)

Dobrotvorna i vjerska društva

U Dalmaciji je za vrijeme druge austrijske uprave djelovalo mnogo dobrotvornih društava. Navest ćemo neka: Dobrotvorno društvo zadarskih gospođa (1880.), Talijanska dobrotvorna udruga u Zadru (1871.), Društvo za skrbnništvo nad siročadi grada Zadra (1905.), Dalmatinsko društvo za zaštitu životinja (1894.), Pokrajinsko društvo Crvenog križa u Dalmaciji (1892.), Dobrotvorno društvo za oskudne učenike hrvatskih škola u Zadru (1898.) itd.⁴³

Kao primjer prijave i odobrenja uzet ćemo Talijansko dobrotvorno društvo u Zadru.⁴⁴ Nakon prijave društva 1871. godine Namjesništvo je izdalo odobrenje osnivanja te je prema uobičajenom postupku jedan primjerak statuta poslalo Središnjoj komisiji u Beču, a u ovom je slučaju jedan primjerak dostavljen i lokalnom konzulatu Kraljevine Italije koji je posredovao u pribavljanju odobrenja. Kao prvopotpisani član inicijalnog odbora naveden je talijanski konzul Brattanich, zatim Angelo Zanchi, Giuseppe i Pietro Benevenia, Matteo Fabris, Luigi Crespi i drugi. Potpisnici su izjavili da namjeravaju započeti s radom čim prikupe tisuću fiorina. Društvo je u svom statutu kao svrhu navelo materijalnu potporu talijanskim građanima koji imaju stalno (ili trenutno) prebivalište u Zadru. Na glavnoj skupštini održanoj 17. prosinca 1876. društvo je izmijenilo čl. 25. statuta koji je određivao da se svake godine prve nedjelje u lipnju održi skupština na kojoj će se glasovati o odobrenju proračuna, odrediti ukupan iznos subvencija koje će se isplatiti tijekom godine, zamijeniti ili imenovati članovi uprave itd. Međutim, uslijedila je prijava Kotarskog poglavarstva, vjerojatno zato što je u ovaj članak dodana odredba da se izvanredna glavna skupština može sazvati kad god uprava to smatra potrebnim ili kad god pisani zahtjev podnese najmanje jedna petina članova. Izgleda da je ova nadopuna otvarala nove mogućnosti donošenja proračuna i izbor članova uprave za razliku od već odobrenog statuta. Uprava društva uputila je primjedbu Kotarskom poglavaru Giovanniju Fortisu u kojoj navodi da je dotad uredno dostavljala godišnja izvješća o upravljanju društvom pa je ovaj argument bio i prihvaćen. Podatke o izabranim članovima uprave društva Kotarsko poglavarstvo dostavljalo je Namjesništvu, a ono pak Središnjoj statističkoj komisiji u Beču. U sljedećim godinama statut je više puta bio modificiran i kao takav odobren i 1898. i 1905. godine.

Uz građanska društva djelovala su i društva vjerskih organizacija poput Kongregacije bratske pomoći u Zadru. Društvo je vjerojatno podnijelo statut na odobrenje prije 1878. godine jer je navedene godine odluka o odobrenju uručena već

43 Navedena društva imala su sjedište u Zadru. Cjelovit pregled društava u Dalmaciji može se pronaći u upisnicima navedenog fonda pod sign. HR-DAZD-543/1.1 i 1.2

44 HR-DAZD-543/8.1 Talijanska dobrotvorna društvo (*Associazione italiana di beneficenza in Zara*) (kut. 14)

izabranom predsjedniku društva prof. Antoniju Tacconiju. Prema statutu, cilj kongregacije bio je osnivanje i uzdržavanje fonda za pomoć bolesnim i nemoćnim svećenicima. Fond se zasnivao na prihodima od zgrade i kapitala kongregacije, pristupnicama i godišnjim priložima članova, kao i darovima dobročinitelja. Iz Tacconijeva pisma namjere doznajemo da je društvo sredstvima ovog fonda planiralo kupiti jednu zgradu koja bi donosila dobit. Ovdje se važno osvrnuti na Zakon o društvima iz 1867. iz kojega su bili izuzeti vjerski redovi i općenito društva koja su za cilj imala postizanje profita, no ipak ih je prema njemu odobrilo Namjesništvo. Stoga je i ovo društvo trebalo ispunjavati tzv. *tabelle statistiche* koje su uključivale godišnja financijska izvješća, dok su se i informacije o članovima uprave prema čl. 12. navedenog zakona trebale dostaviti Kotarskom poglavarstvu najkasnije tri dana po imenovanju. Tako doznajemo da su primjerice 1878. uz Tacconija u upravu imenovani Giuseppe Marcettich, Fausto Smoglian, Enrico Ragazzini i Giovanni Battista Pellizzarich. Popunjavanje navedenih tablica na godišnjoj razini propisalo je Ministarstvo unutarnjih poslova svojom odlukom od 13. prosinca 1866., a govoreći o financijskim izvješćima pojedinog društva, podsjetit ćemo i na čl. 13. Zakona iz 1867. koji navodi: „Kad god društvo distribuira svojim članovima izvješća o svom upravljanju ili druge slične dokumente, mora dostaviti tri primjerka vlastima određenim u čl. 12.“ Neke sitnije izmjene statuta poduzete su na izvanrednoj sjednici od 23. travnja 1889. kojom je predsjedao Fillipo Nakich. Ove se izmjene većinom odnose na čl. 11. statuta koji je regulirao dodjelu subvencija bolesnim svećenicima. Npr. neki stavci, poput onoga da se u „slučajevima izvanredne potrebe, bolesnim članovima može se odobriti i izvanredna subvencija“, izostavljeni su, a dodani su neki poput onoga da „subvencija se može dodijeliti i svećenicima koji nisu bili primljeni u društvo jer su patili od kroničnih bolesti, te stranim svećenicima u prolazu kojima je potrebna zbog bolesti“. Navedene su izmjene zapravo samo precizirale pojedine članke statuta te je statut kao takav bio odobren.⁴⁵ Nakon izjave Namjesništva da se ne protivi modifikaciji statuta, društvo je trebalo jedan primjerak dostaviti na ovjeru.

Zaključak

Susrevši se s pojavom modernih društava u Dalmaciji, Namjesništvo se dosljedno pridržavalo Zakona o društvima iz 1852., no s vremenom, počevši od objave Zakona od društvima 1867. godine, postaje liberalnije pri odobravanju statuta društava. To je vidljivo iz nekih odredbi u oba zakona te sustava priznavanja na temelju

45 HR-DAZD-543/4.4 Kongregacije bratske pomoći u Zadru (*Congregazione del soccorso fraterno*) (kut. 3)

prijave i odobrenja. Zakon iz 1852. predviđao je osnivanje dioničkih društava i određivao koju je dokumentaciju trebalo poslati pokrajinskoj vlasti, no odobrenja za ovu vrstu društava izdavalo je Ministarstvo unutarnjih poslova. Uloga Namjesništva u ovom se slučaju svodila na posredan nadzor i priznanje takvog društva, ali ne i na odobrenje. U Zakonu o društvima iz 1867. jasno su navedene vrste društava koje mu nisu bile podložne, a to su primjerice bila štedna i osiguravajuća društva, društva uzajamne pomoći koja su imala fondove vezane za neku proizvodnu granu i vjerska društva. Aktivnosti mnogih društava temeljile su se upravo na spomenutim karakteristikama, ali ih je Namjesništvo svejedno odobravalo po ovom zakonu. U takvim bi slučajevima Namjesništvo upućivalo društva na prekvalifikaciju (npr. iz društva uzajamne pomoći u osiguravajuće društvo) na što bi društva navodila razloge prema kojima nisu spadala u navedena (npr. da se fondom mogu koristiti samo članovi društva i slično) te su takve žalbe gotovo uvijek bile usvojene. Zabrane koje je Namjesništvo izdavalo bile su zapravo upute da se pojedini članak društvenog statuta izmijeni. Većina bi društava nakon poduzete modifikacije statuta dobila primjerak s ovjerom, taksenom markicom i natpisom *geprüft*. Ova je forma predstavljala potpuno odobrenje statuta. Ako statut nije bio odobren zbog pojedinih članaka, društvo se također moglo osnovati i djelovati jer je već samom prijavom dobilo privremeno odobrenje, odnosno načelni pristanak vlasti. Takav pristanak moguće je tumačiti činjenicom da su osnivači društava najčešće bile ugledne osobe iz javnog i političkog života. Ovisno o pojedinom članku statuta zbog kojega je izrečena zabrana značajnije razlike između sustava prijave i odobrenja nije bilo. Ako je primjerice zabrana bila izdana na temelju članka statuta koji je propisivao odoru društva, članovi društva nisu se smjeli koristiti takvim odorama u javnosti sve dok ne bi dobili suglasnost vojne i civilne vlasti. Odluke Namjesništva strogo su provodila kotarska poglavarstva. Budući da nijednom od društava spomenutih u ovom radu nije izrečena zabrana osnivanja zbog potencijalnog djelovanja protivnom zakonu i opasnosti po državu, možemo zaključiti da se austrijska vlast uistinu liberalno odnosila prema društvima u Dalmaciji, bez obzira na njihovu vrstu, nacionalnu i vjersku pripadnost.

IZVORI I LIERATURA

Arhivski izvori:

Državni arhiv u Zadru (Hrvatska)

HR-DAZD-543 Vlada / Namjesništvo za Dalmaciju, Društva u Dalmaciji (1833. – 1918.)

HR-DAZD-252 Kazalište „Verdi“ (1863. – 1936.)

HR-DAZD-515 Plemićko kazalište u Zadru (1783. – 1883.)

Službena glasila i tisak:

List državnih zakona (*Reichs-Gesetz-Blatt*) (1849. – 1918.)

Pokrajinski list zakona i naredaba za Kraljevinu Dalmaciju (*Bollettino provinciale delle leggi e delle ordinanze per il Regno di Dalmazia*) (1860. – 1920.)

Literatura:

Benvenuti, Angelo de. *Storia di Zara dal 1797 al 1918*. Milano: Fratelli Bocca, 1953.

Bralić, Ante. „Zadarski *fin-de siecle* – Političke i društvene prilike u Zadru i Dalmaciji uoči Prvog svjetskog rata“, *Časopis za suvremenu povijest* 3 (2007), 731-775.

Kolanović, Josip, ur. *Vodič Državnog arhiva u Zadru*. Zadar: Državni arhiv, 2014.

Kolić, Dubravka. *Carsko-kraljevsko Namjesništvo u Zadru: 1814.-1918.: institucija i gradivo*. Zadar: Državni arhiv, 2010.

Lakuš, Jelena. „Reading Societies and their Social Exclusivity: Dalmatia in the First Half of the 19th century“, *Libellarium*, I, 1 (2000), 51-74.

Madirazza, Francesco. *Storia e costituzione dei comuni dalmati*. Split: Narodna tiskara, 1911.

Maschek, Luigi. *Manuale del regno di Dalmazia, per l'anno 1971, Anno I*. Zara: Tipografia Fratelli Battara, 1871.

Novak, Grga, *Prošlost Dalmacije*. Split: Marjan tisak, 2004.

Pleše, Slavica, ur. *Pravila društava: 1845. – 1945.: tematski vodič*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv: Kršćanska sadašnjost, 2000.

Perić, Ivo. „Suradnja Josipa Jurja Strossmayera sa znamenitim suvremenicima iz Dalmacije“, *Diacovensia* 1 (1995), 189-200.

Peričić, Šime. „Povijest Zadra u XIX. stoljeću“. U: *Zadar za austrijske uprave*, ur. Šime Batović, 13-244. Zadar: Matica hrvatska, 2011.

Peričić, Šime. „Podjela zadarskih arhiva između Italije i Kraljevine SHS (1924-1926)“. *Arhivski vjesnik* 21-22 (1978-1979), 357-374.

Registrations and Approvals of Society Statutes in Dalmatia during the Second Austrian Administration

Summary

During the Second Austrian Administration in Dalmatia, a large number of societies were active. In order to operate legally, societies were required to obtain approval from the Ministry of the Interior in Vienna as well as from the Viceregency in Zadar. This study examines the procedure for registering a society, with a focus on the state laws governing societies. Using examples of sporting, cultural, civic, joint-stock, charitable, and religious societies, it seeks to present the issues related to obtaining official approval. For the societies mentioned, details are given regarding their founders, the purpose of their establishment, and the articles of their statutes that the Viceregency considered inconsistent with the applicable laws. The text also presents examples of statutory modifications undertaken voluntarily by a society or in response to a previously issued “prohibition.” Changes brought about by the adoption of the 1867 Law on Societies are compared with those under the earlier 1852 Law. With the amendment of the law, regional authorities were granted greater powers in the process of registering societies. For example, under the 1867 Law on Societies, the Viceregency in Zadar even recognised and approved societies that had previously been exempt, such as certain types of joint-stock and religious societies. The text then presents some of the reasons these societies cited in order to obtain approval under the aforementioned law. Since societies were able to operate legally based solely on recognition, the study seeks to define the concept of a “prohibition” as well as that of formal approval. The work is largely based on documents from the archival fonds HR-DAZD-543 Vlada/Namjesništvo za Dalmaciju, Društva u Dalmaciji (En.: Government/Viceregency for Dalmatia, Societies in Dalmatia) (1833–1918). In selecting documents, attention was also paid to

the national orientation of each society. The introduction provides a brief historical overview of the emergence of modern societies in Dalmatia, whose origins lie in religious and secular brotherhoods. In a broader context, the study seeks to illustrate the relationship of the Austrian authorities to the various types of civic societies, many of which were not favourable to the prevailing state and political order.

Keywords: Government/Viceregency for Dalmatia, societies in Dalmatia, society registrations and approvals, Second Austrian Administration in Dalmatia, society statutes